

Special Basics and Principles of Great Jihad (Jihad-e-Kabir) based on the Holy Quran

Hamid Moraveji Tabasi * Ph.D. Candidate in Comparative Interpretation, University of Holy Quranic Sciences and Knowledge, Qom, Iran

Mohammad Ali Rezaee Esfahani Invited Professor of Department of Quran and Hadith Sciences, University of Holy Quran Sciences and Education, Qom, Iran

Rahman Oshriyeh Assistant Professor of Department of Quran and Hadith Sciences, University of Holy Quran Sciences and Education, Qom, Iran

Abstract

The title of Great Jihad is mentioned in verse 52 of Surah Al-Furqan. Due to the Meccan nature of Surah Al-Furqan and the context of the verses of Makki, the Great Jihad is a civilian strategy to confront enemies and protect Islamic society from any invasion and civilian domination. Extracting the foundations and principles of the Great Jihad from the Holy Quran is something that has not been properly studied so far, and the present article tries to eliminate this shortcoming. In this research, the basis is the foundations of the legitimacy of the great jihad on which this type of jihad is built. What is meant by the principle is the framework for the implementation of the Great Jihad. Civilian struggle by the Qur'an, confrontation with doubts, divine test for recognizing the Mujahideen, and fighting against falsehood are the special principles of the Great Jihad and the belief in the existence of an intellectual enemy, soft struggle against the enemies, and having a jihadist spirit are its specific principles. These findings, extracted from the teachings of the Holy Qur'an, indicate that the Holy Qur'an, with its approach of disobedience to

* Corresponding Author: hamrt62@yahoo.com

How to Cite: Moraveji Tabasi, H., Rezaee Esfahani, M.A., Oshriyeh, R. (2020). Special Basics and Principles of Great Jihad (Jihad-e-Kabir) based on the Holy Quran, *Quarterly Journal of Seraje Monir*, 11(40), 97-131.

infidels, should be the tool of great jihad. The Mujahideen in the civilian arena must take steps to fight the enemies, extract, and formulate the ideas needed by the Islamic society. The method used in this research to achieve the desired is the method of intra-Quranic thematic research and comparative study between interpretations.

Keywords: Holy Quran, Great Jihad, Jihad-E-Kabir, Special Basics of Great Jihad, Special Principles Of Great Jihad.

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم

دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم،
ایران

حمید مروجی طبسی *

استاد مدعو گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم،
قم، ایران

محمدعلی رضایی اصفهانی

استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم،
ایران

رحمان عشریه

چکیده

عنوان جهاد کبیر در آیه «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا» (الفرقان/۵۲) آمده است. با توجه به مکی بودن سوره فرقان و سیاق آیات مکی، جهاد کبیر، بسته جامعی از راهکارهای غیرنظامی مقابله با دشمنان است که جامعه اسلامی را در برابر هرگونه تهاجم و تسلط غیرنظامی، مصون می‌سازد. استخراج مبانی و اصول جهاد کبیر از قرآن کریم امری است که تاکنون به‌درستی بررسی نشده و مقاله پیش رو، سعی بر رفع این کاستی دارد. در این تحقیق، منظور از مبنا، پایه‌ها و ریشه‌های مشروعیت جهاد کبیر است که این نوع از جهاد بر آن‌ها بنا شده است. همچنین مراد از اصل، شاخص‌ها و چهارچوب‌های اجرای جهاد کبیر است، به‌نحوی که جهاد کبیر در آن قالب‌ها و با تکیه بر مبانی پیش‌گفته انجام پذیرد. این تحقیق مشخص کرد که مبارزه غیرنظامی به‌وسیله قرآن، مقابله با شبهات، آزمون الهی برای شناخت مجاهدان و مبارزه با باطل از مبانی ویژه جهاد کبیر و اعتقاد به وجود دشمن فکری، مبارزه نرم با دشمنان و برخورداری از روحیه جهادی از اصول اختصاصی آن است. این یافته‌ها که از آموزه‌های قرآن کریم و برداشت‌های مفسران فریقین استخراج شده، مشخص می‌کند که قرآن کریم با رویکرد عدم اطاعت از کافران، باید ابزار انجام جهاد کبیر باشد. مجاهدان عرصه‌های غیرنظامی می‌بایست در راه مبارزه با دشمنان، استخراج و طرح نظریات موردنیاز جامعه اسلامی، با بهره‌گیری از اصول و مبانی فوق، گام بردارند. روشی که در این تحقیق برای رسیدن به مطلوب از آن استفاده شده، روش تحقیق موضوعی درون‌قرآنی و مطالعه تطبیقی میان تفاسیر شیعی و اهل تسنن است.

کلیدواژه‌ها: قرآن کریم، جهاد کبیر، مبانی ویژه جهاد کبیر، اصول ویژه جهاد کبیر.

مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری رشته تفسیر تطبیقی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم است.

* نویسنده مسئول: hamrt62@yahoo.com

مقدمه

جهاد کبیر، فرمانی قرآنی است که پنجاه و دومین آیه سوره فرقان ضمن دستور به عدم اطاعت از دشمنان، امر به انجام جهاد کبیر با آن‌ها کرده است. بدیهی است شرایط انجام این فرمان، چگونگی و چهارچوب آن در سایر آیات قرآن کریم بیان شده باشد و تحقیق حاضر در قالب استخراج و ارائه مبانی و اصول جهاد کبیر، به این مهم می‌پردازد که در تبیین و گسترش این فرهنگ قرآنی و اسلامی نقش به‌سزایی دارد.

دستیابی به مبانی، اصول و قواعد جهاد کبیر، شناخت زمینه‌ها و پیش‌نیازها، شاخصه‌ها و نتایج تحقق آن در جامعه اسلامی و آفت‌ها و آسیب‌های عدم انجام یا انجام نادرست آن، در صورتی که بر مبنای قرآن کریم سنجیده و استخراج شود، بسته کامل و جامعی از اقدامات غیرنظامی، اعم از اقدامات فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، علمی و... ضد دشمنان بر اساس نظر خداوند متعال در قرآن مجید حاصل می‌شود که تاکنون در جوامع اسلامی به درستی شناخته نشده و حدود و ثغور آن تبیین صحیح نیافته است.

تحقیق حاضر، مبتنی بر قرآن کریم به دنبال پاسخگویی به این سؤال است که اصول و مبانی جهاد کبیر چیست؟ همچنین تلاش دارد با استخراج مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر، آن را به مسئولان جامعه و عموم امت اسلامی در دنیای کنونی ارائه نماید که از هر سو مورد تهاجم‌های غیرنظامی دشمنان دین الهی قرار گرفته‌اند تا بتوانند با الگوگیری از دستورات قرآن کریم، به تحقق برتری دین مورد رضایت خداوند که همان اسلام است، بر همه ادیان و مکاتب بشری و غیربشری مدد رسانند. این هدف در صورتی محقق می‌شود که به «عدم اطاعت از کافران» به‌عنوان یک رویکرد کلی برای انجام جهاد کبیر نگریسته شود و آموزه‌های قرآن کریم در این مسیر مورد استفاده قرار گیرد.

۱- پیشینه پژوهش

از آنجا که محل بحث این تحقیق، آیه‌ای از آیات قرآن کریم است، طبیعتاً شرح و تفسیر آن هم‌زمان با نزول آیه، مورد بحث و بررسی قرار گرفته است؛ اما به‌صورت خاص، منابع مکتوب موجود در این خصوص به شرح ذیل به‌عنوان پیشینه این تحقیق معرفی می‌شود:

۱-۱- کتاب‌ها

کتاب‌هایی که در موضوع جهاد کبیر، به رشته تحریر در آمده را در دو دسته کلی می‌توان معرفی کرد: یکی منابع عام در موضوع مدنظر که عموم کتاب‌های تفسیری است که در زمان‌های مختلف نگاشته شده و دیگری منابع اختصاصی در این موضوع که برخی از مرتبط‌ترین آن‌ها در ادامه مرور خواهد شد:

۱. جهاد کبیر: اطاعت نکردن از دشمن، اثر محسن مطلبی جوقفانی؛ این اثر به مفهوم‌شناسی جهاد و توضیح انواع جهاد، شاخص‌های اصلی، ابزارها و الزامات جهاد کبیر با دو عنوان دشمن‌شناسی و بصیرت‌افزایی پرداخته و ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی - اجتماعی آن را تعیین کرده است.

۲. جهاد کبیر: مبانی دیپلماسی انقلابی از منظر قرآن کریم، اثر عباس عبداللہی؛ این کتاب از یک مقدمه، یک پیشگفتار، چهار بخش: کلیات، مواجهه «توحیدی» با استکبار، بعثت انبیای الهی و رویارویی با جبهه معارضین، اصل «ولایت» و رابطه با جبهه استکبار و یک ضمیمه تحت عنوان «سند راهبردی و پراهمیت پیام قبولی قطعنامه ۵۹۸ از امام خمینی (ره)» سامان یافته است.

۳. جهاد کبیر در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) (مبانی، مفاهیم و الزامات)، اثر سید مهدی علوی و پژمان پورجباری؛ این اثر بر اساس بازخوانی سخنرانی رهبر معظم انقلاب در خرداد ماه ۱۳۹۵ و تشریح جهاد کبیر در تبیین عدم اطاعت و تبعیت از دشمنان نظام اسلامی ایران سامان یافته است.

۱-۲- مقالات با موضوع جهاد کبیر

مقالاتی که در موضوع جهاد کبیر نگاشته شده نیز متعدد هستند که مرتبط‌ترین آن‌ها به بحث حاضر عبارت‌اند از:

۱. جهاد؛ مقوله‌ای فرهنگی - اعتقادی در چارچوب سبک زندگی اسلامی، اثر محمد جانی‌پور و محمدرضا ستوده‌نیا؛ در این مقاله، ضمن گونه‌شناسی انواع مختلف جهاد در دین مبین اسلام نتیجه گرفته شده که این مفهوم همواره به‌مثابه راهبردی عام، مطلق و

نرم‌افزاری در راستای تأسیس، تثبیت و تداوم سبک زندگی اسلامی مطرح شده و در این راستا مصادیق متعددی پیدا کرده است.

۲. چیستی جهاد کبیر و نسبت آن با عدم اطاعت از کافران، اثر محمدرضا بخشی؛ مسئله اصلی نویسنده، تبیین چیستی مفهوم جهاد کبیر در قرآن کریم و بررسی نسبت آن با عدم اطاعت از کافران بوده است.

۳. جهاد کبیر و نقش آن در صیانت از انقلاب اسلامی، اثر علی سعیدی شاهرودی؛ از نگاه مؤلف، جهاد کبیر دربرگیرنده دو جهت است: یکی، اطاعت نکردن از دشمن و دیگری، تلاش، مبارزه و جهاد در عرصه‌های سیاسی، علمی، اقتصادی و فرهنگی.

۳-۱- پایان‌نامه‌ها

برخی از پایان‌نامه‌های مرتبط به موضوع موردبحث نیز عبارت‌اند از:

۱. مفهوم‌شناسی جهاد کبیر از دیدگاه قرآن و سنت و بازشناسی عرصه‌ها و کارکردهای آن در جامعه اسلامی؛ توسط طیبه سادات موسوی در دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم برای مقطع کارشناسی‌ارشد در سال ۱۳۹۶

۲. جهاد کبیر و راهکارها و موانع تحقق آن در قرآن کریم؛ توسط محمدرضا بخشی در دانشگاه امام صادق (ع)، برای مقطع کارشناسی‌ارشد در سال ۱۳۹۶

از بررسی مکتوبات فوق این نتیجه حاصل شد که اگرچه تحقیقات متعددی در موضوع جهاد کبیر انجام شده، اما هیچ‌یک از آن‌ها مبانی و اصول قرآنی جهاد کبیر را مدنظر نداشته‌اند؛ بنابراین تحقیق حاضر در نوع خود، مشابه ندارد.

۲- مفهوم‌شناسی

۲-۱- مبنا

مبنا از ریشه «بنی»، در لغت به معنای ساختمان، (فراهیدی، ۱۴۰۹، ق، ج ۸: ۳۸۲) ساخت چیزی از پیوستن و درهم آمیختن اجزای گوناگون به یکدیگر (ابن فارس، ۱۴۰۴، ق، ج ۱: ۳۰۲) پایه، (دهخدا، ۱۳۷۲، ش، ج ۱۲: ۱۷۷۵۸) اساس، (معین، ۱۳۸۶، ش: ۱۰۱۰؛ بستانی،

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۰۳

۱۳۷۵ ش: ۷۷۶) بنیان و ریشه چیزی (عمید، ۱۳۸۹ ش: ۹۰۷) آمده و صورت جمع این کلمه، مبانی است. همچنین ترکیب اجزاء یا موارد برای به دست آوردن سازه‌ای با یک شکل مخصوص مادی یا معنوی را معنای اصلی «بنی» گفته‌اند. (مصطفوی، ۱۴۳۰ ق، ج ۱: ۳۷۱)

در دانش تفسیر، مبانی عبارت است از «باورها و اصول پذیرفته‌شده و مسلم مفسرانه که در فرایند تفسیر آنان ایفای نقش می‌کنند و پذیرش اثباتی یا نفی آن‌ها، سبب رویکردی خاص در تفسیر می‌شود و همواره به‌عنوان پیش‌فرض‌ها و مطالب پذیرفته‌شده و پشت‌صحنه تفسیر مطرح هستند.» (مؤدب، ۱۳۹۰ ش: ۲۸)

منظور از مبانی در این تحقیق، پایه‌ها و ریشه‌های مشروعیت جهاد کبیر است که این نوع از جهاد بر آن‌ها بنا شده و نسبت به اجرای آن، فرمان داده شده است.

۲-۲- اصل

واژه اصل به معنای پایین‌ترین بخش (صاحب، ۱۴۱۴ ق، ج ۸: ۱۸۷) و اساس هر چیز، (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۱۰۹) ریشه و پایه (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۷۹) آمده و «اصول» (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۱: ۱۶) شکل جمع آن است. گفته‌شده از دیگر معانی اصل، بیخ، (دهخدا، ۱۳۷۲ ش، ج ۲: ۲۳۸۸) بُن و پی، (عمید، ۱۳۸۹ ش: ۱۳۸) نژاد و گوهر (معین، ۱۳۸۶ ش: ۱۰۳) است. دانشمندان علم لغت، حقیقت معنای این واژه را هر چیز جماد، نبات، حیوان یا معقولی دانسته‌اند که ساختمانی بر آن بنا می‌شود. (مصطفوی، ۱۴۳۰ ق، ج ۱: ۱۰۴)

هرچند در دانش‌های مختلف، تعاریف مفهوم اصل با ادبیات متفاوت آمده، اما همچنان که برخی از محققان نیز بیان داشته‌اند، (بهجت پور، ۱۳۹۲ ش: ۲۷) به نظر می‌رسد هر یک از آن تعاریف به‌نوعی از مصادیق معنای لغوی باشند.

منظور از اصول در بحث حاضر، شاخص‌ها و چهارچوب‌های اجرای جهاد کبیر است، به‌نحوی که جهاد کبیر در آن قالب‌ها و با تکیه بر مبانی پیش‌گفته انجام پذیرد.

۱-۲-۲- تفاوت مبنا و اصل

هرچند بر اساس معانی لغوی، می‌توان مترادف دو مفهوم اصل و مبنا را نتیجه گرفت، اما حقیقت آن است که میان این دو مفهوم تفاوتی وجود دارد که باعث تمایز آن‌ها می‌شود؛ برخی محققان معتقدند در حقیقت، مبانی گزاره‌های خبری و حاوی مفاهیمی همچون «است یا نیست» هستند که از علوم دیگر اخذ می‌شوند و در هر بحثی از نتایج آن‌ها استفاده می‌شود، اما اصول، گزاره‌هایی تجویزی و حاوی مفاهیمی مانند «بایدونباید» هستند که از اهداف و مبانی به دست می‌آیند و راهنمای روش‌ها و فعالیت‌ها در آن دانش خواهند بود. (گروهی از نویسندگان، ۱۳۹۴ ش: ۲۹۱-۲۹۳)

۳-۲- جهاد کبیر

۱-۳-۲- جهاد

واژه جهاد از ریشه جَهَد یا جُهد به معنی مشقت و سختی، (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۳: ۱۳۳) نیرو و توان، (ابن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۴۸۶) تلاش و کوشش بسیار در راه رسیدن به هدف (فیومی، ۱۴۱۴ ق: ۱۱۲) است. این کلمه به شکل صیغه مبالغه و مفهوم جنگ با کفار (ابن اثیر، ۱۳۶۷ ش، ج ۱: ۳۱۹) را در خود جای داده است.

در اصطلاح قرآن کریم و عرف مسلمانان، جهاد فقط جنگ بر ضد کفار و مشرکان است و بر فعالیت‌های رزمی و نظامی کفار و مشرکان، چه در میان خودشان باشد یا علیه مسلمانان، اطلاق نمی‌شود. (مصباح یزدی، ۱۳۹۴ ش: ۲۳) باید توجه نمود که آنچه گفته شد در معنای جهاد (به کسر جیم) است، درحالی‌که جَهَاد (به فتح جیم) به زمین سخت (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۳: ۱۳۴) گفته می‌شود.

۲-۳-۲- کبیر

کبیر از ریشه کبیر گرفته شده و معنای «بزرگی» (ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۵: ۱۲۶) دارد. این واژه از اسمای الهی و به معنی عظیم‌القدر است و در غیر خدا، معنی رئیس و رهبر دارد. (قرشی، ۱۳۷۱ ش، ج ۶: ۷۲-۷۳)

۳-۳-۲- جایگاه جهاد کبیر در ادبیات دینی (انواع جهاد)

از توجه در ادبیات دینی پنج نوع جهاد قابل استخراج و ارائه است که جهاد کبیر نیز یکی از آنهاست:

اول) جهاد اصغر درباره جنگ نظامی با دشمنان و مقاتله با آنان؛ همچنان که پیامبر اکرم (ص) به گروهی از مسلمانان که از جنگ بازمی‌گشتند، فرمودند: «آفرین بر آنان که جهاد اصغر را به انجام رساندند.» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۵: ۱۲)

دوم) جهاد کبیر که از آن تحت عنوان جهاد فرهنگی (جوادی آملی، زمستان ۱۳۸۸، ج ۶: ۱۵۰) یاد می‌شود و در برابر انحرافات، کژی‌ها، وسوسه‌ها و سفسطه‌های دشمنان انجام می‌گیرد. از این جهاد، در آیه: «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً؛ از کافران اطاعت مکن و به حکم خدا با آنها جهاد کن، جهادی بزرگ» (الفرقان/۵۲) نام برده شده و به پیامبر اکرم (ص) دستور داده می‌شود با تکیه بر قرآن و رویکرد عدم اطاعت از کافران با آنان جهاد کبیر انجام دهد.

سوم) جهاد اکبر در جهت مبارزه با نفس که ایستادن در برابر خواسته‌های نامشروع و تمایلات غیرمنطقی نفسانی است؛ رسول خدا (ص) پس از تحسین مجاهدان عرصه نظامی، آنان را تذکر می‌دهد که جهاد اکبر باقی مانده است (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۵: ۱۲) و در پاسخ به این پرسش که «آیا جهادی بالاتر از جهاد نظامی وجود دارد؟» فرمود: «بله جهاد انسان با نفس خویش.» (منسوب به علی بن موسی، ۱۴۰۶ ق: ۳۸۰) و در عبارت دیگری ادامه دادند: «بالاترین جهاد، مبارزه با نفس انسان است که بین دو پهلویش می‌باشد.» (ابن بابویه، ۱۳۷۶ ش: ۴۶۷)

چهارم) جهاد اوسط: آیت‌الله جوادی آملی به تبعیت از سیدحیدر آملی، قسمی از جهاد را تحت عنوان جهاد اوسط مطرح کرده‌اند. تعریف ایشان از این جهاد و تفاوت آن با جهاد اکبر عبارت است از این مطلب که جنگ با هوس و درهم کوبیدن غریزه‌ها، جهاد اوسط است، اما جهاد اکبر جهاد علیه علم و اندیشه است که انسان در آن، شوق، عشق و محبت را بر عقل، فهم و علم عادی و بشری حاکم می‌کند. (جوادی آملی، تابستان ۱۳۸۹،

ج ۶: ۲۱۳)

ه) جهاد افضل: جست‌وجو در میان روایات، این نتیجه را به دست می‌دهد که برخی امور به‌عنوان برترین جهاد معرفی شده است: اول؛ مجاهدت با نفس که در روایات مختلفی از جمله از امیرمؤمنان علی (ع) مطرح شده: «جِهَادُ النَّفْسِ أَفْضَلُ جِهَادٍ»، (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ ق: ۳۳۸) دوم؛ عدالت‌پیشگی در برابر حاکمان ستمگر «جَاءَ عَنِ النَّبِيِّ (ص) إِنَّ أَفْضَلَ الْجِهَادِ كَلِمَةٌ عَدْلٌ عِنْدَ إِمَامٍ جَائِرٍ»، (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۵: ۶۰) سوم؛ پرهیز از اندیشه ظلم و ستم به دیگران «أَفْضَلُ الْجِهَادِ مَنْ أَصْبَحَ لَا يَهُمُّ بِظُلْمِ أَحَدٍ»، (برقی، ۱۳۷۱ ق، ج ۱: ۲۹۲) چهارم؛ پاکدامنی «أَيُّ جِهَادٍ أَفْضَلُ مِنْ عَقَّةِ بَطْنٍ وَ فَرْجٍ»، (همان) پنجم؛ روزه‌داری در فصل گرما «أَفْضَلُ الْجِهَادِ الصَّوْمُ فِي الْحَرِّ»، (القمی، ۱۳۸۷ ش: ۲۰۹) و ششم؛ انتظار فرج که در فرمایشات رسول خدا (ص) آمده است: «أَفْضَلُ جِهَادٍ أُمَّتِي أَنْتَظِرُ الْفَرْجِ». (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۳۷)

پنج مورد اول در حیطه جهاد نفس قرار می‌گیرند و از «جهاد اکبر» به شمار می‌روند؛ در نتیجه مراد از جهاد افضل در این قسمت، انتظار فرج خواهد بود. انتظاری که در روایات دیگر به‌عنوان دوست‌داشتنی‌ترین امور نزد خداوند سبحان، (همان: ۱۰۶) برترین عمل مؤمن، (همان: ۱۱۱) از برترین عبادات (همان: ۲۰۱) و از صفات ائمه اطهار (ع) که توأم با صبر بوده (همان: ۴۱۶) معرفی شده است.

از میان آنچه در انواع جهاد بیان شد، سه نوع جهاد اصغر، جهاد کبیر و جهاد اکبر در ادبیات دینی مشهور شده (انصاریان، بی‌تا ج ۶: ۱۶۷) و دو نوع جهاد اوسط و افضل شهرت چندانی نیافته است. ضمن اینکه فقط «جهاد کبیر» در قرآن کریم مطرح شده و جهاد اصغر، جهاد اکبر و جهاد افضل، شاهد روایی دارند. در این میان، اصطلاح جهاد اوسط نیز توسط دانشمندان قرآنی ایجاد شده است.

۳- مبانی ویژه جهاد کبیر

هدف اصلی از نزول قرآن کریم، هدایت انسان‌ها در مسیر نیل به کمالات روحی و معنوی است و کلام الهی درباره جنگ و جهاد، برای دستیابی به آن هدف خواهد بود و درصدد

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۰۷

است تا تکلیف پیروانش را در این زمینه مشخص نماید. (مصباح یزدی، ۱۳۹۴ ش: ۱۳-۱۴) به عبارت دیگر، سخن از جهاد در کتاب، به معنای جنگ طلبی دین مبین اسلام نیست، بلکه راهنمای مسلمانان است تا در صورت مواجهه با این امر، چگونه اقدام نمایند.

هنگام بحث از اصول و مبانی جهاد کبیر، بدیهی است که این مؤلفه‌ها تحت دو عنوان «مشترک و ویژه» ارائه شود، اما آنچه در متن پیش رو بدان پرداخته خواهد شد، صرفاً اصول و مبانی ویژه جهاد کبیر است و به وجه مشترک آن‌ها با سایر جهادهای مطرح در ادبیات دینی، اشاره نشده است. بر این اساس، در بخش پیش رو مبانی و پایه‌های خاص جهاد کبیر بررسی خواهد شد.

۱-۳- مبارزه غیرنظامی به وسیله قرآن

برخی آیات قرآن کریم، جهاد با اموال و دارایی‌ها را در کنار جهاد با جان‌ها ذکر کرده: «انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا وَ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (التوبه/۴۱) از آنجا که جهاد نظامی جهاد با جان‌ها و نفس‌هاست، پس می‌توان نتیجه گرفت که مبارزه و مقابله اقتصادی که نوعی مبارزه غیرنظامی نیز امکان‌پذیر است.

در آیه فوق، ابتدا فرمان حضور در میدان‌های جهاد داده می‌شود و همگان را ملزم به شرکت در نبرد با دشمنان می‌نماید، چه برایشان آسان باشد و چه دشوار، ثروتمند باشند یا فقیر، چه این حضور را خوش داشته باشند و چه ناخوشایندشان باشد، پیاده باشند یا سواره، چه پیر باشند و چه جوان، (طوسی، بی تا ج ۵: ۲۲۳؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۵ ق، ج ۲: ۳۴۵؛ سیوطی، ۱۴۰۴ ق، ج ۳: ۲۴۶) در هر صورت باید در صحنه نبرد حضور یابند، مگر آنکه عذر شرعی همچون نایبایی یا بیماری خاص داشته باشند. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۹: ۲۸۳-۲۸۴) سپس میدان‌های نبرد را به دو جنبه مالی و جانی تقسیم‌بندی می‌نماید، بدین معنا که هر کدام را که توانستند، باید انتخاب کنند و در جنگ مشارکت نمایند. (طبرسی، ۱۳۷۲ ش، ج ۵: ۵۱)

با در کنار هم قرار دادن آیاتی که نمونه آن‌ها بیان شد، نتیجه گرفته می‌شود که در ادبیات قرآنی، انواع مبارزه غیرنظامی مورد توجه خداوند متعال بوده و انجام آن‌ها

امکان‌پذیر است.

۱-۱-۳- لزوم مبارزه غیرنظامی از منظر قرآن

از نگاه قرآن کریم، نه تنها امکان مبارزه غیرنظامی با دشمنان وجود دارد، بلکه لازم است نیروهای اسلام آمادگی این نوع از مبارزه را داشته باشند. قرآن کریم با فرمان آمادگی همه‌جانبه به مسلمانان برای ایجاد رعب و وحشت در دشمنان ظاهری و باطنی جامعه اسلامی، مسیر را برای انواع مبارزه و از جمله مبارزه غیرنظامی فراهم کرده است: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ...» (الانفال/۶۰)

مفسران معتقدند کلمه «قوة»، نه تنها وسایل جنگی متناسب هر دوره‌ای را شامل می‌شود، بلکه تمام نیروها و قدرت‌هایی که به‌نوعی در پیروزی بر دشمنان اثر دارد، اعم از نیروهای مادی و معنوی را نیز شامل می‌شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۷: ۲۲۲)

بر اساس این آیه همگونه نیرو، اسباب و تجهیزات نظامی و غیرنظامی برای مقابله با دشمنان باید توسط فرد فرد مسلمانان و نه صرفاً حکومت اسلامی، (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۹: ۱۱۵) گرد آید تا در موقع مناسب بتوانند از آن‌ها استفاده نمایند.

به تعبیر مفسران، آماده‌سازی نیروها و امکانات، بسته به شرایط زمانی و مکانی، متفاوت است؛ گاهی نیاز به ساخت وسایل و جنگ‌افزارهاست و گاهی نیاز به آموختن روش‌ها و فنون. (مراغی، بی تا ج ۱۰: ۲۴) پس در آیه شریفه، انحصاری در نوع نیروی موردنیاز برای مواجهه با دشمن ذکر نشده و از این‌گونه تعبیر می‌توان برداشت نمود که قرآن کریم بر مبارزه‌ها و جنگ‌های غیرنظامی با دشمنان نیز توجه دارد و لازم است مسلمانان و حکومت‌های اسلامی به این نوع از نبردها نیز عنایت کافی داشته باشند و سخت‌افزارها، نرم‌افزارها و زمینه‌های لازم برای انجام جهاد غیرنظامی را فراهم کنند.

۱-۱-۳- دفاع از فرهنگ ناب اسلامی جامعه

یکی از وجوه مبارزه غیرنظامی با دشمنان، دفاع از فرهنگ ناب اسلامی جامعه است. در خصوص چگونگی برخورد قرآن کریم با فرهنگ جامعه زمان نزول، سه نوع مواجهه بیان

شده است:

- (۱) برخورد اثباتی و استفاده از عناصر مثبت فرهنگی
- (۲) برخورد اصلاحی با عناصر مثبت از فرهنگ موجود
- (۳) برخورد انکاری با عناصر منفی و خرافات از فرهنگ موجود. (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲ ش: ۶۴-۷۰)

بر این اساس، فرهنگی که در جامعه اسلامی حاکم شد از خرافات جامعه جاهلی، پیراسته و فضیلت‌های اخلاقی بر آن حاکم شده بود. حراست و حفاظت از این فرهنگ در برابر فرهنگ مهاجمان را می‌توان جهاد کبیر در حوزه فرهنگی یا جهاد فرهنگی دانست. در مباحث فرهنگی بیان شده است که اجزای فرهنگ عبارت‌اند از: عقاید، ارزش‌ها، هنجارها و نمادها. (احمدزاده کرمانی، ۱۳۹۰ ش: ۳۷)

مؤلف در مقاله‌ای دیگر، شاخصه‌های فرهنگ اسلامی را از قرآن کریم در اجزای چهارگانه فوق احصا و ارائه کرده تا در راستای انجام جهاد کبیر و حراست از فرهنگ ناب جامعه اسلامی مورد توجه قرار گیرد. (مروجی طبسی، ۱۳۹۶ ش، ج ۲: ۲۸۶-۲۹۱)

۲-۳- مقابله با شبهات

از جمله مبانی خاص جهاد کبیر، مقابله با شبهاتی است که توسط دشمنان منتشر می‌شود. پاسخگویی به شبهات دشمنان از آنجا جهاد کبیر محسوب می‌شود که با استفاده از اندیشه و زبان مقابله انجام می‌شود.

قرآن کریم در برخی موارد، این وظیفه را برعهده گرفته و ضمن پاسخگویی به شبهات مطرح شده، شیوه این نوع از جهاد را به مسلمانان آموخته است؛ هنگامی که کافران بر قرآن کریم خرده گرفتند و آن را دروغ یا اسطوره دانستند: «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ... وَ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ...» (الفرقان/۴-۵) خداوند به پیامبرش فرمان داد که از نزول آیات این کتاب شریف از جانب خداوند آگاه به آسمان‌ها و زمین خبر دهد: «قُلْ أَنْزَلَهُ الَّذِي يَعْلَمُ السِّرَّ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً». (الفرقان/۶) از این طریق، فطرت مخاطبان را که به وجود خدای یکتا و عالم غیب ایمان

دارد، تحریک نمود.

همچنین زمانی که کافران نسبت به شخص پیامبر (ص) اشکال داشتند که مگر بشر می‌تواند رسول خدا باشد، خداوند سابقه برانگیختن سایر پیامبران را بیان کرد (الفرقان/۷-۲۰) که از طریق یادآوری و تلنگرزدن به حافظه تاریخی انسان‌ها، آنان را متقاعد ساخت. در آیات دیگر، از ایراد و اشکال دشمنان نسبت به عدم نزول یک‌باره قرآن کریم سخن به میان آمده و سپس به دلیل منطقی و اثرات روانی نزول تدریجی قرآن اشاره کرده^۱ و روش استدلال را برای پاسخگویی انتخاب نموده است.

۳-۳- آزمون الهی برای شناخت مجاهدان

یکی از مبانی ویژه‌ای که برای جهاد کبیر می‌توان برشمرد، آزمون الهی برای شناخت مجاهدان است: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ...» (محمد/۳۱) در واقع با ظهور آزمون‌های سخت الهی، زمان نمایش و ظهور اعمال و رفتار افراد جامعه اسلامی فراهم می‌شود، بسیاری را گرفتار خود می‌کند و تنها عده‌ای سربلند از آزمون‌ها خارج می‌شوند؛^۲ چراکه برخی دنبال اجازه گرفتن و یافتن راه چاره برای عدم حضور در میدان مبارزه یا خروج از آن خواهند بود (التوبة/۴۵-۴۹) و قرآن کریم مؤمنان و مجاهدان را از این گروه نمی‌داند: «لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ...» (التوبة/۴۴)

از همین طریق کسانی که با از خود گذشتگی گام در مسیر جهاد می‌گذارند، به توانایی‌های خود پی می‌برند و در جامعه اسلامی، همچنین نزد خدای متعال به‌عنوان مجاهدان مسیر حق شناخته می‌شوند.

۱. وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُبَيِّنَ بِهِ فُؤَادَكَ وَ رَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلاً * وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جُنَاكَ

بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا (الفرقان/۳۲-۳۳)

۲. هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَ زُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا (الاحزاب/۱۱)

۴-۳- مبارزه با باطل

مبارزه با باطل را می‌توان یکی از مهم‌ترین مبانی جهاد کبیر دانست. در قرآن کریم، از سویی به مبارزه با کفار و منافقان دستور داده شده: «جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنَافِقِينَ» (التوبة/۷۳) و هم به گردآوری تجهیزات و نیروها فرمان داده شده تا بدین وسیله، در دل دشمنان خداوند و دشمنان جامعه اسلامی ترس افکنده شود: «وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوًّا لِلَّهِ وَعَدُوًّاكُمْ وَ آخِرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ». (الانفال/۶۰)

در آیه اخیر، هدف از جمع‌آوری امکانات و نیروها، ترساندن دشمنان دانسته شده، زیرا بیشتر دشمنان، تابع منطق و اصول انسانی نیستند و چیزی جز منطق زور درک نمی‌کنند. در نتیجه اگر مسلمانان ضعیف باشند، هرگونه تحمیلی بر آنها صورت می‌گیرد، اما چنانچه قدرت کافی داشته باشند، دشمنان از قدرت آنان، به وحشت می‌افتند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۷: ۲۲۵-۲۲۶)

روشن است که از طریق قدرتمندی و فراهم‌آوری انواع تجهیزات نظامی و غیرنظامی، همچنین آمادگی نیروهای انسانی برای انجام هرگونه جهاد، ایجاد رعب و وحشت در دل دشمنان می‌کند و نتیجه آن مبارزه با باطل و گسترش حق خواهد بود.

۴-۴- اصول ویژه جهاد کبیر

جهاد کبیر نیز همچون سایر امور، دارای شاخصه‌ها و اصولی است که رعایت آنها می‌تواند کیفیت بالاتری را در اجرا رقم بزند. اصولی که برای جهاد کبیر اشاره خواهد شد، بر پایه فرامین و دستورات قرآن کریم است که نحوه اجرای جهاد کبیر را فراهم می‌سازد. منظور از اصول در این متن، بایسته‌های اقدام نسبت به جهاد کبیر است که در این بحث، فقط اصول ویژه جهاد کبیر ارائه می‌شود. اصولی که می‌توان آنها را مختص جهاد کبیر دانست، تحت عنوان اصول ویژه جهاد کبیر مطرح می‌شود.

۴-۱- اعتقاد به وجود دشمن فکری

از جمله مهم‌ترین اصولی که می‌توان برای جهاد کبیر مطرح کرد، دشمن‌شناسی و

استکبارستیزی است. در حقیقت آحاد جامعه اسلامی و در رأس آنها، مسئولان حکومت اسلامی باید به وجود دشمن فکری معتقد باشند تا گام در مسیر جهاد کبیر بگذارند. این مسئله در آیات متعددی از قرآن کریم و به شکل‌های گوناگون مطرح شده و نمود یافته است.

۱-۱-۴- لزوم دشمن‌شناسی در بُعد فرهنگی

با توجه به رفتارهایی از دشمنان که خداوند متعال از آنها نام برده، همچون: توطئه‌چینی علیه مسلمانان^۱ یا آرزوی رنج و سختی برای مسلمانان،^۲ همچنین وظایفی از جمله پرهیز از دشمنان^۳ که در قرآن مجید تعیین شده، این نتیجه حاصل می‌شود که شناخت دشمن از ضروریات است.

۱-۲-۴- دسته‌بندی دشمنان

برخی افراد یا گروه‌هایی که در قرآن مجید به عنوان دشمن مؤمنان و مسلمانان معرفی شده‌اند عبارت‌اند از: ابلیس،^۴ شیاطین انس و جن،^۵ بت‌ها و خدایان دروغین،^۶ پادشاهان ستمگر،^۷ یهود و مشرکان،^۸ کافران،^۹ مجرمان،^{۱۰} برخی از همسران و فرزندان^{۱۱} و دوستان غیر پرهیزگار.^{۱۲}

۱. إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا (الطارق/۱۵)

۲. ... وَدُوا مَا عَيْبْتُمْ... (آل عمران/۱۱۸)

۳. ... هُمْ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ... (المنافقون/۴)

۴. أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (یس/۶۰)

۵. وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ... (الانعام/۱۱۲)

۶. فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ (الشعراء/۷۷)

۷. أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِيفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ... (طه/۳۹)

۸. لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا... (المائدة/۸۲)

۹. ... إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا (النساء/۱۰۷)

۱۰. وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ... (الفرقان/۳۱)

۱۱. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاحِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ... (التغابن/۱۴)

۱۲. الْأَجْلَاءُ يُؤْمِنُونَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوًّا إِلَّا الْمُتَّقِينَ (الزخرف/۶۷)

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۱۳

بدیهی است که هدف و میزان دشمنی هر یک از گروه‌های فوق، متفاوت است؛ اما در هر صورت، قرآن کریم از آن‌ها به‌عنوان دشمنان انسان و جامعه یاد کرده که می‌بایست در برابر آن‌ها با هوشیاری عمل نمود.

۳-۱-۴- ویژگی‌های دشمنان

بعضی از ویژگی‌ها و شناسه‌های دشمنان بر اساس آیات قرآن کریم عبارت است از: حسادت،^۱ گمراهی،^۲ خشم در گفتار،^۳ دوری از جنگ در راه خدا،^۴ اخراج مؤمنان از وطن،^۵ آزار مؤمنان و بدگویی آنان هنگام چیرگی.^۶

از آنجا که دشمن برای ابراز دشمنی خود از ابزارها و ترفندهای گوناگونی بهره می‌برد و ممکن است گاهی شناخت دشمن دشوار باشد، بر اساس این معیارهای قرآنی می‌توان به دشمن شناسی رسید و دوست را از دشمن باز شناخت.

۴-۱-۴- خواسته‌های دشمنان

دسته‌ای از آرزوها، خواسته‌ها و دلخواه‌های دشمنان که قرآن کریم به آن‌ها اشاره کرده عبارت‌اند از: عدم وصول خیر به مؤمنان،^۷ بازگرداندن مؤمنان به حالت کفر،^۸ گمراه کردن مؤمنان،^۹ به‌سختی افتادن مؤمنان،^{۱۰} کفر مؤمنان،^{۱۱} غفلت مؤمنان از تجهیزات و امکانات

۱. وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ... (البقرة/۱۰۹)

۲. وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ... (آل عمران/۶۹)

۳... وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ... (آل عمران/۱۱۸)

۴... يُوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْتَلُونَ عَنْ أَسْبَابِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا (الاحزاب/۲۰)

۵. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تَلْقَوْنَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ... (الممتحنة/۱)

۶. إِنْ يَتَفَقَّهْكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوْءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ (الممتحنة/۱)

۷. مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ... (البقرة/۱۰۵)

۸. وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّوكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا... (البقرة/۱۰۹)

۹. وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ... (آل عمران/۶۹)

۱۰... وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ... (آل عمران/۱۱۸)

۱۱. وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً... (النساء/۸۹)

خویش^۱ و نرمش منحرفانه^۲.

از راه‌های شناخت دشمن، آگاهی از اهداف و خواسته‌های اوست؛ چنانچه آرزوی نهایی او در فهرست فوق جای گیرد یا مشابه آن باشد، ضرورت ایستادگی در برابر او آشکار خواهد شد.

۵-۱-۴- شناخت راه‌های نفوذ دشمن

از جمله گام‌های دشمن‌شناسی، شناخت راه‌های نفوذ دشمن در جامعه اسلامی و هوشیاری در برابر توطئه‌های اوست. یکی از راه‌هایی که رخنه دشمنان در جامعه اسلامی را آسان می‌نماید، دوست‌یابی دشمنان در میان مسلمانان است. قرآن کریم پس از دستور به ممنوعیت دوستی مسلمانان با دشمنان، تذکر می‌دهد اگر کسی با دشمنان طرح دوستی ریخته باشد، از دشمنان محسوب می‌شود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ...» (المائدة/۵۱)

علاوه بر اینکه ممکن است دشمن، نفوذ نرم در جامعه اسلامی داشته باشد، گاهی نیز نفوذ عملی یافته و در جامعه حضور دارد که موجب آزار و اذیت امت می‌شود. همچنان که در قرآن کریم به قومی اشاره شده که از وجود دشمنانی به نام قوم یاجوج و ماجوج در میان خود که باعث آسیب‌رسانی به آنان شده بود، گلایه داشتند: «قَالُوا يَا ذَا الْقُرْآنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَاْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ...» (الکهف/۹۴)

این جریان نشان می‌دهد دشمن به دنبال فرصت است تا در هر صورت که بتواند به جوامع مقابل خود ضربه بزند، اگر توان داشته باشد، به صورت حضوری و سخت و در غیر این صورت به صورت نرم و غیر حضوری، از راه‌های گوناگون همچون یاران و دوستان خود یا اثرگذاری بر ذهن و فکر جامعه باهدف بر زدن محاسبات و ایجاد تشویش اذهان، این کار را انجام می‌دهد.

۱... وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً... (النساء/۱۰۲)

۲. وَذُوا لَوْ تَدَّهِنُ فَيُدْهِنُونَ (القلم/۹)

۲-۴- مبارزه نرم

پس از اعتقاد به وجود دشمن فکری، انتخاب مسیر مبارزه با او نیز از اصول اختصاصی جهاد کبیر محسوب می‌شود. فهرستی از دستورات قرآنی بر چگونگی برخورد با دشمنان نیز چنین است: نهی از دوستی با دشمن،^۱ نهی از ارسال پیام دوستی به دشمن،^۲ جنگ و مبارزه سخت.^۳ بر این اساس، لزوماً نباید به مبارزه نظامی با دشمن برخاست، بلکه گاهی عدم موافقت با او نیز در زمره مقابله با دشمن جای می‌گیرد. همچنین نتیجه گرفته می‌شود که متناسب با نوع دشمنی، ابزار مقابله با او را باید انتخاب کرد و به کار بست.

بدیهی است روش مقابله با تهاجم نرم، دفاع و مبارزه نرم با دشمنان است. منظور از مبارزه نرم، مقابله با دشمنان بدون استفاده از ابزار جنگی است که در حقیقت، تفصیلی از فهرست مورد اشاره است و تحت عناوین ذیل ارائه می‌شود:

۱-۲-۴- ممنوعیت دوستی با دشمن

یکی از ابعاد مبارزه نرم با دشمنان، عدم دوستی با آنان و مقابله با دوست‌یابی آنان از میان مسلمانان است، چراکه داشتن محبت دشمنان، منجر به استیلا و حاکمیت آنان بر جامعه اسلامی خواهد شد، درحالی‌که قرآن کریم، خداوند متعال را سرپرست و یاور مؤمنان و از سوی دیگر، طاغوت را یاری‌دهنده و راهنمای کافران می‌خواند: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ...». (البقرة/۲۵۷)

در آیات متعدد قرآن مجید، دستور به عدم دوستی با کافران، پرهیز از دوست‌گیری آنان و مراقبت نسبت به تسلطشان بر جامعه اسلامی داده است. در یکی از آیات شریفه، خواسته قلبی دشمنان را کفر مسلمان دانسته و در ادامه، همراهی مسلمانان با این مسئله را

۱. وَ دُوا لُو تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ... (النساء/۸۹)

۲. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ... تُسْرُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَبِيلَ الْمَمْتَحِنَةِ (۱)

۳... فَإِنْ تَوَلَّوْا فَحُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وُلِيًّا وَلَا نَصِيرًا (النساء/۸۹)

برابری آنان با کافران در کفرشان معرفی کرده و دستور داده است: «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ...» (النساء/۸۹)

در جای دیگری به مؤمنان سفارش شده که باید از پذیرش ولایت و دوستی کافران سر باز زنند: «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاءً...» (آل عمران/۲۸) در ادامه همین آیه شریفه، در توبیخ کسانی که به این توصیه الهی عمل نمایند، آنان را دور از ارتباط با خداوند متعال معرفی نموده است.

ولایت‌پذیری مسلمانان از یهود و نصاری،^۱ دوستی با مسخره‌کنندگان دین الهی از میان اهل کتاب، همچنین داشتن محبت کافران و پذیرش رهبری آنان^۲ نیز در قرآن کریم نهی شده است.

۲-۲-۴- رویگردانی و تبری

قرآن مجید، از جمله وظایف مؤمنان را رویگردانی و دوری‌جستن آنان از دشمنان دانسته است که به‌نوعی مبارزه نرم محسوب می‌شود. چنانچه در بیان سرگذشت حضرت ابراهیم (ع)، ایشان را دعاگوی عمویش که سرپرستی حضرت را بر عهده داشت معرفی کرده که خواستار رحمت و مغفرت الهی برای وی بوده، البته این دعا و خیرخواهی را به خاطر وعده‌ای دانسته که آزر به حضرت ابراهیم (ع) داده بود، اما زمانی دشمنی او با خداوند متعال برای حضرت آشکار شد، از وی روگردان شد: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ...» (التوبة/۱۱۴)

خداوند متعال، حضرت ابراهیم (ع) و سیره و روش زندگی ایشان را اسوه و الگوی مسلمانان معرفی کرده^۳ و بر همین اساس، دوری‌گزینی ایشان از دشمنان الهی نیز برای مؤمنان و جامعه اسلامی درس و مایه‌پندپذیری است و آنان را به مسیر صحیح، رهنمون

۱. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ... (المائدة/۵۱)

۲. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَفَّارَ أَوْلِيَاءَ... (المائدة/۵۷)

۳. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ... (الممتحنة/۴)

می‌سازد.

۳-۲-۴- خشم گرفتن بر دشمنان

یکی از اقداماتی که توسط مسلمانان و مؤمنان بر ضد دشمنان و کافران می‌تواند انجام گیرد و قرآن کریم نیز آن را تأیید کرده، خشم گرفتن بر دشمنان است: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ...» (الفتح/۲۹) این آیه، سیره مؤمنان را شدت با کفار و رحمت با مؤمنان معرفی کرده است. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۸: ۲۹۹)

بر این اساس می‌توان گفت لازم است جامعه اسلامی، در مقابل کافران استقامت نماید و به ازای هر خواسته‌ای از جانب او سر تعظیم فرود نیاورد و از این طریق، سیره و روش مدنظر شرع مقدس اسلام، اجرا خواهد شد.

۴-۲-۴- عدم تبعیت از دشمن

پرهیز از پیروی و تبعیت از دشمنان و به عبارت دیگر، مخالفت با دشمنان، فرمانی است که خداوند سبحان به امت اسلامی داده و طبعاً باید توسط آنان جامه عمل بپوشد. این فرمان در آیات متعددی از قرآن کریم با عبارت «لا تُطِيعُوا» آمده؛ از جمله این آیات، آیه ۵۲ سوره فرقان (فَلَا تُطِيعُوا الْكٰفِرِينَ وَ جَاهِدُوهُمْ بِ جِهَادٍ كَبِيرًا) است که دستور به نافرمانی نسبت به کافران داده است. همچنین در آیات اول «يٰۤاَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللّٰهَ وَ لَا تُطِيعُوا الْكٰفِرِينَ وَ الْمُنٰفِقِينَ...» و چهل و هشتم (وَ لَا تُطِيعُوا الْكٰفِرِينَ وَ الْمُنٰفِقِينَ وَ دَعُوْا اٰذٰهُمْ...» سوره احزاب به عدم تبعیت از کافران و منافقان دستور داده شده است.

۳-۴- برخورداری از روحیه جهادی در حوزه‌های غیرنظامی

سومین اصلی که می‌توان بر اساس آموزه‌های قرآن کریم برای جهاد کبیر معرفی نمود، برخورداری از روحیه جهادی در حوزه‌های غیرنظامی است. بامطالعه تاریخ صدر اسلام، به‌ویژه پیش از نزول سوره فرقان که جمعیت مسلمانان بسیار کم بوده، مشاهده می‌شود که امر به دست کشیدن از آیین الهی و نهی از دعوت به دین اسلام (البلاذری، ۱۴۱۷ ق، ج ۱:

۲۲۹-۲۳۰) و پیشنهادهای مالی و مادی توسط مشرکان مکه به حضرت رسول (ص) (ابن کثیر، ۱۴۰۷ ق، ج ۳: ۶۳) در صدر فعالیت‌های دشمنان بوده است.

اما قرآن کریم در برابر این درخواست‌ها و زورگویی‌ها، با وجود اندک بودن جمعیت جامعه اسلامی و ضعف قوای مبارزاتی آنان در مقایسه با تعداد پرشمار و قدرتمند مشرکان مکه، در سوره فرقان دستور به عدم اطاعت از کافران داد و مبارزه غیرنظامی با کافران را تحت عنوان جهاد کبیر، علنی کرد. (الفرقان/۵۲)

از این فرمان و در نظر گرفتن شرایط مسلمانان می‌توان دریافت که لازم است مجاهدان این عرصه، ابتکار عمل را به دست گیرند و خود را از هرگونه وابستگی و پیروی برهانند، فرهنگ مقاومت را در خود و جامعه نهادینه نمایند و در نظر داشته باشند که بهترین و برترین وسیله رهایی از وابستگی، بازگشت به قرآن کریم و استفاده از رهنمودهای جامع این کتاب شریف است.

به عبارت دیگر، آنان باید روحیه جهادی را در خود پیورانند و با اعتماد به تحقق وعده‌های الهی در راه مبارزه فکری و فرهنگی با دشمنان و همچنین استخراج و طرح نظریات فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و دیگر نظریاتی که جامعه اسلامی بدان‌ها نیازمند است، با بهره‌گیری از شاخصه‌هایی که بیان می‌شود، گام در میدان مبارزه بگذارند، جامعه اسلامی را یاری رسانند و پیش روند. ویژگی‌های که بیان خواهد شد همگی برآمده از دستورات قرآن کریم در آیات مشابه آیه جهاد کبیر یا آیاتی است که صرفاً بیان‌گر مبارزه مسلحانه نیستند، بلکه مبارزه نرم را نیز دربرمی‌گیرند.

۱-۳-۴- اعتماد به تحقق وعده‌های الهی

یکی از ابعاد روحیه جهادی، اعتقاد و اعتماد به تحقق وعده‌های الهی است؛ به عبارت دیگر، مجاهد در راه خدا باید به سنت‌ها و وعده‌های خداوند و تحقق قطعی آن‌ها ایمان داشته باشد. برخی از وعده‌هایی که در قرآن کریم بیان شده و می‌تواند در راستای کسب روحیه جهادی راهگشا باشد، به شرح ذیل بیان می‌شود.

۱-۱-۳-۴- غلبه نهایی حق بر باطل

یکی از سنت‌های الهی که در مسیر مبارزه با دشمنان، مطرح است و به تقویت قوای درونی و روحیه جهادی کمک می‌کند، اعتقاد به غلبه نهایی جبهه حق بر جبهه باطل است. خداوند از این سنت در جای‌جای کتاب شریف قرآن یاد کرده، از جمله: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ». (المجادله/۲۱)

تعبیر «كَتَبَ» تأکید بر قطعی بودن این پیروزی است، همچنین عبارت «لَأَغْلِبَنَّ» که دارای لام تأکید و نون تأکید ثقلیه است، نشانه مؤکد بودن این پیروزی به شمار می‌رود. این گونه تعابیر برای آن است که نشان دهد در پیروزی حق، جای هیچ شک و تردید وجود ندارد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۳: ۴۶۶)

همچنین در سوره یونس تأکید شده، حتی اگر مجرمان و دشمنان از پیروزی حق و حقیقت ناخوشنود باشند، بازهم خداوند حق را اثبات و پیروز می‌گرداند: «وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ». (یونس/۸۲)

این جمله از زبان حضرت موسی (ع) در مواجهه با ساحران بیان شده و به‌عنوان سنت قطعی الهی تلقی می‌شود که خداوند وعده کرده حق را آشکار سازد و به‌وسیله منطق و معجزات پیامبران، مفسدان و باطل‌گرایان را رسوا کند، هرچند مجرمانی اکراه داشته باشند. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۸: ۳۶۳)

البته خداوند متعال پیروزی حق را هم‌زمان با نابودی باطل می‌داند: «وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ وَيُحِقُّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ». (الشوری/۲۴)

استفاده از تعابیر «يَمْحُ» و «يُحِقُّ» که فعل مضارع هستند برای این است که دلالت بر استمرار داشته باشد و مسئله محو باطل و احقاق حق را سنت الهی معرفی نماید. منظور از «بِكَلِمَاتِهِ» نیز یا وحی است که بر انبیا نازل می‌شود یا نفوس انبیا است که از مراد الهی پرده برمی‌دارند و از هر دو راه، سنت الهی احقاق حق و امحای باطل انجام می‌گیرد. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۸: ۵۰)

بنابراین جهادگران در مسیر حق، با اعتقاد به پیروزی نهایی جبهه حق تلاش می‌کنند و در این مسیر مبارزه می‌نمایند.

۲-۱-۳-۴- حمایت و دفاع الهی از مؤمنان

یکی از وعده‌های الهی در مسیر مبارزه با دشمنان، حمایت از مؤمنان و دفاع خداوند از آنان است. چنانچه در قرآن کریم آمده است: «وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا». (العنکبوت/۶۹)

تعبیر جهاد در این آیه، وسیع و مطلق است، تعبیر «فینا» نیز همین ویژگی را دارد؛ پس هر تلاشی که در راه خدا صورت گیرد، مشمول حمایت و هدایت الهی خواهد بود. منظور از «سُبُلَنَا» نیز راه‌های مختلفی است به سوی خدا منتهی می‌شود. این جمله، وعده‌ای است که خداوند آن را با لام تأکید و نون تأکید ثقیله، مؤکد ساخته و آن را به همه مجاهدان راه الهی مژده داده است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۶: ۳۴۹)

۳-۱-۳-۴- خالص سازی گروه مؤمنان

از جمله وعده‌های تحقق‌پذیر الهی، خالص سازی گروه مؤمنان و خارج کردن منافقان از صف آنان است. این وعده در سوره آل عمران چنین آمده است: «مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ». (آل عمران/۱۷۹)

این آیه درباره جنگ احد است و حقیقتی را به صورت یک قانون کلی و سنت الهی بیان می‌نماید که عبارت است از اینکه هر کس ادعای ایمان داشته باشد و در صف مسلمانان قرار گیرد، به حال خود رها نمی‌شود، بلکه با آزمایش‌های الهی، اسرار درون او فاش می‌شود و ممکن است در صف منافقان قرار گیرد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۳: ۱۸۷)

۲-۱-۳-۴- توکل بر خداوند

یکی از جلوه‌های داشتن روحیه جهادی، توکل بر خداوند در انجام جهاد است. خداوند متعال پس از فرمان به سرپیچی از دستورات کافران و منافقان، به پیامبر (ص) دستور توکل بر خداوند را می‌دهد: «وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ الْمُؤْمِنِينَ وَ دَعْ أَذَاهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلاً». (الاحزاب/۴۸)

توکل بر خداوند که در این آیه به پیامبر اکرم (ص) فرمان داده شده، سیره و روش

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۲۱

پیامبران دیگر در مسیر رسیدن به اهدافشان نیز بوده، چنانچه در سوره یونس از زبان حضرت نوح (ع) آمده است: «فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ». (یونس/۷۱)

بر اساس آموزه‌های قرآن کریم، از مزایای توکل مؤمنان بر خداوند سبحان، علاوه بر واسپاری نتیجه به خواست خدا، دوری از سلطنت و تسلط شیطان بر اراده و اندیشه جهادگران است: «إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ». (النحل/۹۹)

در تفاسیر ذکر شده که هرچند شیطان به سراغ همه انسان‌ها می‌رود، اما تلاشش در همه آن‌ها تأثیرگذار نیست. از سوی دیگر ایمان و توکل، قلعه‌ای است که انسان را از آسیب‌پذیری حفظ می‌کند. (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۴: ۵۷۹)

۳-۳-۴- تقواپیشگی

یکی از شاخصه‌های روحیه جهادی، پیشه کردن تقوا و پرهیز از مواردی است که خداوند آن‌ها را ناخوش داشته است. در قرآن کریم، دستور مخالفت با کافران و منافقان به رسول اکرم (ص) با دستور به حفظ تقوای الهی، هم‌نشین شده است: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ». (الاحزاب/۱)

به تعبیر مفسران، در این آیه رسول خدا (ص) ابتدا مأمور به تقوای الهی شده و این فرمان، زمینه‌چینی برای نهي از اطاعت کافران و منافقان است، (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۶: ۲۷۳) به عبارت دیگر پیروی از این افراد، بی‌تقوایی است و زمانی می‌توان با انحراف‌ها و پیشنهادهای سازشکارانه مبارزه کرد که ایمان و تقوای جهادگران مستحکم باشد. (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۷: ۳۲۷)

۴-۳-۴- خستگی‌ناپذیری و قاطعیت

چشم‌پوشی بر آزار و اذیت دشمنان و در حقیقت خستگی‌ناپذیری و قاطعیت را می‌توان یکی دیگر از ابعاد روحیه جهادی در مسیر مبارزه با دشمنان دانست. چنانچه خداوند متعال پس از دستور به پیامبر اعظم (ع) مبنی بر لزوم عدم اطاعت از کافران و منافقان، ایشان را به صبر، خستگی‌ناپذیری و تلاش در مسیر حق با قاطعیت و کوتاه‌نیامدن از اصول خود، امر می‌نماید. «وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ وَدَعْ أَذَاهُمْ». (الاحزاب/۴۸)

عبارت «وَدَعَ أَذَاهُمْ» به این معناست که آزاری را که به تو می‌رسانند رها کن، آن را پیگیری مکن و خود را بدان مشغول مساز. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۶: ۳۳۱) این قسمت از آیه نشان می‌دهد که دشمنان برای تسلیم پیامبر (ص)، ایشان را از راه‌های گوناگون زبانی، اجتماعی یا اقتصادی تحت فشار قرار داده بودند؛ اما پیامبر (ص) و مؤمنان در مقابل انواع آزارها، ایستادگی کردند و تسلیم و شکست را نپذیرفتند. دلیل این مقاومت و پیروزی نیز توکل بر خدا و اعتماد بر ذات پاک اوست که در ادامه آیه فرمان داده شده است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۱۷: ۳۶۷-۳۶۸)

۵-۳-۴- پایمردی و استقامت

پافشاری بر انجام وظایف، پایمردی و استقامت نیز می‌تواند از زوایای روحیه جهادی به شمار آید. خداوند سبحان، افرادی را که در مسیر توحید و جهاد در راه خدا، استقامت ورزیدند را از هرگونه ترس و اندوهی دور می‌داند. «إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ». (الاحقاف/۱۳)

به تصریح مفسران، مراد «رَبُّنَا اللَّهُ» اقرار به انحصار ربوبیت در خدای سبحان و وحدانیت آن ذات پاک است. همچنین مقصود از استقامت آن است که از آن شهادت و اقرار، منحرف نمی‌شوند و رفتاری برخلاف آن انجام نمی‌دهند. افرادی که چنین اقرار و استقامتی داشته باشند، هیچ عقابی در انتظارشان نیست، به همین جهت خوف ندارند. همچنین هیچ امر ناخوشایندی نیز پیش رو ندارند، به همین جهت اندوهی نخواهند داشت. (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱۸: ۱۹۶)

پس استقامت در مسیر حق، می‌تواند یکی از مؤلفه‌های برخورداری از روحیه جهادی در انجام جهاد به‌ویژه جهاد کبیر به شمار آید.

۵- یافته‌ها

از مباحث ارائه‌شده در این مقاله می‌توان به موارد ذیل تحت عنوان نتایج پژوهش اشاره نمود:

۱. در ادبیات دینی به پنج نوع جهاد اشاره شده که یکی از آن‌ها جهاد کبیر است.

۲. مبانی خاص جهاد کبیر عبارت‌اند از:

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۲۳

۱-۲. امکان و لزوم مبارزه غیرنظامی به وسیله قرآن و دفاع از فرهنگ ناب اسلامی

جامعه

۲-۲. مقابله با شبهات

۳-۲. آزمون الهی برای شناخت مجاهدان

۴-۲. مبارزه با باطل

۳. اصول خاص جهاد کبیر نیز عبارت‌اند از:

۱-۳. اعتقاد به وجود دشمن فکری

۲-۳. مبارزه نرم با دشمن از راه‌های ممنوعیت دوستی با دشمن، رویگردانی و تبری از

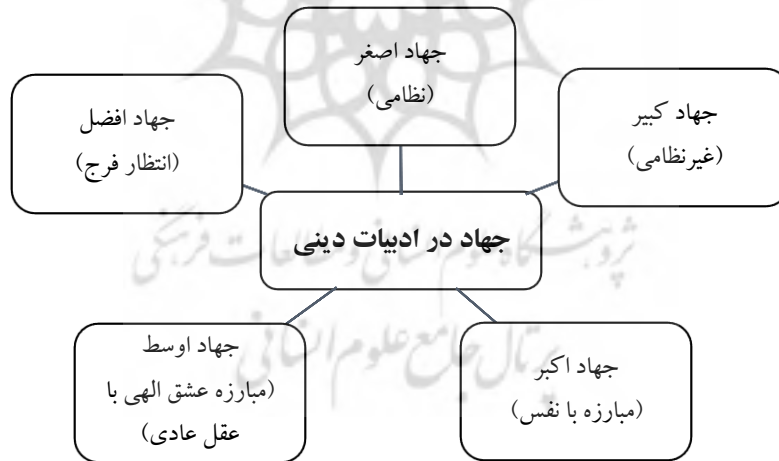
دشمن، خشم گرفتن بر دشمنان و عدم تبعیت از دشمن

۳-۳. برخورداری از روحیه جهادی (اعتماد به تحقق وعده‌های الهی، توکل بر

خداوند، تقوای پیشگی، خستگی‌ناپذیری و قاطعیت، پایمردی و استقامت) در حوزه‌های

غیرنظامی

برای درک بهتر نتایج می‌توان به نمودار و جدول ذیل مراجعه نمود:

نمودار ۱. انواع جهاد در ادبیات دینی

جدول ۱. مبانی خاص جهاد کبیر

لزوم مبارزه غیرنظامی از منظر قرآن	۱. مبارزه غیرنظامی به وسیله قرآن
دفاع از فرهنگ ناب اسلامی جامعه	

۲. مقابله با شبهات
۳. آزمون الهی برای شناخت مجاهدان
۴. مبارزه با باطل

جدول ۲. اصول خاص جهاد کبیر

لزوم دشمن شناسی در بُعد فرهنگی از دیدگاه قرآن	۱. اعتقاد به وجود دشمن فکری
دسته بندی دشمنان از منظر قرآن کریم	
ویژگی های دشمنان در قرآن مجید	
آرزوهای دشمنان در نگاه قرآن	
شناخت راه های نفوذ دشمن	۲. مبارزه نرم
ممنوعیت دوستی با دشمن	
رویگردانی و تبری از دشمن	
خشم گرفتن بر دشمنان	
عدم تبعیت از دشمن	۳. برخورداری از روحیه جهادی در حوزه های غیر نظامی
اعتماد به تحقق وعده های الهی	
توکل بر خداوند	
تقوا پیشگی	
خستگی ناپذیری و قاطعیت	
پایمردی و استقامت	

ORCID

Hamid Moraveji Tabasi

<http://orcid.org/0000-0002-0511-9364>

Mohammad Ali Rezaee

<http://orcid.org/0000-0002-2293-5355>

Esfahani

Rahman Oshriyeh

<http://orcid.org/0000-0001-5558-3221>

منابع

قرآن کریم

ابن اثیر، مبارک بن محمد، (۱۳۶۷ ش)، *النهاية في غريب الحديث و الأثر*، چاپ چهارم، قم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.

ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، (۱۳۷۶ ش)، *الأمالی*، چاپ ششم، تهران، کتابچی.
ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۴۰۴ ق)، *تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و آله*، چاپ دوم، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

ابن فارس، احمد بن فارس، (۱۴۰۴ ق)، *معجم مقاییس اللغة*، چاپ اول، قم، مکتب الاعلام الاسلامی.

ابن کثیر الدمشقی، أبو الفداء اسماعیل بن عمر، (۱۴۰۷ ق)، *البدایة و النهایة*، بیروت، دار الفکر.

ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ ق)، *لسان العرب*، چاپ سوم، بیروت، دار صادر.
احمدزاده کرمانی، روح الله، (۱۳۹۰ ش)، *بازاندیشی فرهنگ و رسانه*، چاپ اول، تهران، نشر چاپار.

انصاریان، حسین، (بی تا)، *تفسیر حکیم*، چاپ اول، قم، دار العرفان.
برقی، احمد بن محمد بن خالد، (۱۳۷۱ ق)، *المحاسن*، چاپ دوم، قم، دار الکتب الإسلامية.

بستانی، فؤاد افرام، (۱۳۷۵ ش)، *فرهنگ ابجدی*، چاپ دوم، تهران، اسلامی.
البلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، (۱۴۱۷ ق)، *انساب الأشراف*، تحقیق: سهیل زکار و ریاض زرکلی، چاپ اول، بیروت، دار الفکر.

بهجت پور، عبدالکریم، (۱۳۹۲ ش)، *تفسیر تنزیلی (به ترتیب نزول)*، مبانی، اصول، قواعد و فواید، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد، (۱۴۱۰ ق)، *غرر الحکم و درر الکلم (مجموعه من کلمات و حکم الإمام علی علیه السلام)*، چاپ دوم، قم، دار الکتب الإسلامية.

جامع الاحادیث ۳/۵، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

۱۲۶ | فصلنامه علمی سراج مُنیر | سال یازدهم | شماره ۴۰ | پاییز ۱۳۹۹

- جامع تفاسیر نور ۲/۵، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
جوادی آملی، عبدالله، (تابستان ۱۳۸۹ ش)، تفسیر موضوعی قرآن کریم: سیره پیامبران در قرآن، محقق: علی اسلامی، چاپ پنجم قم، اسراء.
- جوادی آملی، عبدالله، (زمستان ۱۳۸۸ ش)، ادب فنای مقربان، تحقیق: محمد صفایی، چاپ اول، قم، اسراء.
- دهخدا، علی اکبر، (پاییز ۱۳۷۲ ش)، لغت‌نامه دهخدا، چاپ اول از دوره جدید، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ ق)، مفردات الفاظ القرآن، چاپ اول، بیروت، دار القلم.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی، (۱۳۹۲ ش)، منطق تفسیر قرآن ۴، چاپ دوم، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر، (۱۴۰۴ ق)، الدر المنثور فی تفسیر المأثور، چاپ اول، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
- صاحب، اسماعیل بن عباد، (۱۴۱۴ ق)، المحيط فی اللغة، چاپ اول، بیروت، عالم الکتب.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین، (۱۴۱۷ ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۷۲ ش)، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تحقیق: محمدجواد بلاغی، چاپ سوم، تهران، ناصر خسرو.
- طوسی، محمد بن حسن، (بی تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، تحقیق: احمد قصیرعاملی، چاپ اول، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- عمید، حسن، (۱۳۸۹ ش)، فرهنگ فارسی عمید، چاپ اول، تهران، راه رشد.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹ ق)، کتاب العین، چاپ دوم، قم، نشر هجرت.
- فیض کاشانی، ملأ محسن، (۱۴۱۵ ق)، تفسیر الصافی، تحقیق: حسین اعلمی، چاپ دوم، تهران، انتشارات الصدر.

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۲۷

فیومی، احمد بن محمد، (۱۴۱۴ ق)، *المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی*، چاپ دوم، قم، مؤسسه دار الهجرة.

قاموس النور ۲، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، ۱۳۹۱ ش.

قرائنی، محسن، (۱۳۸۳ ش)، *تفسیر نور*، چاپ یازدهم، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

قرشی، سید علی اکبر، (۱۳۷۱ ش)، *قاموس قرآن*، چاپ ششم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
القمی (ابن رازی)، جعفر بن احمد بن علی، (۱۳۸۷ ش)، *جامع الأحادیث و یلیه العروس، الغایات، المسلسلات، الأعمال المانعۀ من الجنۀ، نوادر الأثر فی علی خیر البشر*، تصحیح: سید محمد حسینی نیشابوری، چاپ دوم، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.

کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، (۱۴۰۷ ق)، *الکافی*، چاپ چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

گروهی از نویسندگان زیر نظر محمد تقی مصباح یزدی، (۱۳۹۴ ش)، *فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی*، چاپ سوم، تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان (انتشارات مدرسه).
مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ ق)، *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*، چاپ دوم، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

مراغی، احمد بن مصطفی، (بی تا)، *تفسیر المراغی*، چاپ اول، بیروت، دار احیاء التراث العربی.

مروجی طبسی، حمید، (۱۳۹۶ ش)، «جایگاه جهاد کبیر در حوزه فرهنگ»، مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی قرآن و علوم انسانی، قم، مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).

مصباح یزدی، محمد تقی، (تابستان ۱۳۹۴ ش)، *جنگ و جهاد در قرآن*، چاپ چهارم، قم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مصطفوی، حسن، (۱۴۳۰ ق)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، چاپ سوم، بیروت و

- قاهره و لندن، دارالکتب العلمیة و مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
معین، محمد، (۱۳۸۶ ش)، *فرهنگ فارسی*، به اهتمام عزیزالله علیزاده، چاپ اول، تهران، فردوس.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴ ش)، *تفسیر نمونه*، چاپ اول، تهران، دارالکتب الإسلامیة.
منسوب به علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام، (۱۴۰۶ ق)، *الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام*، چاپ اول، مشهد، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
مؤدب، رضا، (۱۳۹۰ ش)، *مبانی تفسیر قرآن*، قم، دانشگاه قم، چاپ دوم.
نور السیره ۲، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.

References

- The Holy Quran
Al-Noor Dictionary 2: A Collection of Arabic Dictionaries, Computer Research Center of Islamic Sciences, 2012. [in Arabic]
Amid, Hassan, (2010), *Amid's Persian culture*, first edition, Tehran, Rushd Road. [in Persian]
Al-Balazari, Ahmad bin Yahya bin Jaber, (1996), *Ansab al-Ashraaf*, Researcher: Sohail ZakkAar and Riyad Zarkali, first edition, Beirut, Dar al-Fekr. [in Arabic]
Ahmadzadeh Kermani, Ruhollah, (2011), *Reconsideration media and culture*, first edition, Tehran, Chapar Publishing. [in Persian]
Ansarian, Hossein, (n.d.), *Tafsir Hakim*, first edition, Qom, Dar al-Irfan. [in Persian]
Al-Qomi (Ibn Razi), Ja'far bin Ahmad bin Ali, (2008), *Jame al-Ahadith and Yaliyyah al-Arus, Al-Ghayat*, Series, Works of al-mana'a from Paradise, nawader al-athar In Ali Khair al-Bashr, Edited by Seyyed Mohammad Hosseini Neishaburi, second edition, Mashhad. Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.
Attributed to Ali Ibn Musa, the 8th Imam, (1985), *Al-Fiqh Al-Mansoob attributed to Imam al-Reza (PBUH)*, first edition, Mashhad, Aal-Al-Bayt Foundation (PBUT).
A group of writers under the supervision of Mohammad Taqi Mesbah Yazdi, (2015), *Philosophy of Islamic education and training*, third edition, Tehran: Madreseh Borhan Cultural Institute (Madreseh Publications).
Barqi, Ahmed bin Muhammad bin Khalid, (1951), *Al-Mahasen*, second edition, Qom, Dar al-Kotob al-Islamiah. [in Persian]
Bostani, Fouad Afram, (1996), *Farhang Abjadi*, second edition, Tehran,

Islami. [in Persian]

- Bahjatpoor, Abdolkarim, (2012), *Tafsir Tanzili: (Interpretation of the Holy Qur'an According to the Chronological Order of Revelation); principles, Rules and Advantages*, first edition, Tehran, Islamic Culture and Thought Research Organization. [in Persian]
- Dekhoda, Ali Akbar, (1993), *Dekhoda Dictionary*, first edition of the new era, Tehran, University of Tehran Publishing and Printing Institute.
- Farahidi, Khalil bin Ahmad, (1988), *Kitab al-Ain*, second edition, Qom, Hijrat publishing house.
- Feyz Kashani, Molla Mohsen, (1994), *Tafsir al-Safi*, Research: Hossein Aalami, second edition, Tehran, Sadr Publishing House.
- Fayyoumi, Ahmad bin Muhammad, (1993), *Al-Mesbah al-Munir In Gharib al-Sharh al-Kabeer by Al-Rafe'i*, second edition, Qom, Dar al-Hijra Institute.
- Ibn Athir, Mubarak bin Muhammad, (1988), *The End of Gharib al-Hadith and Athar*, 4th edition, Qom, Ismailian Press Institute.
- Ibn Babawayh (Sheikh Sadouq), Muhammad bin Ali, (1997), *Al-Amali*, 6th edition, Tehran, Kitabchi.
- Ibn Shuba Harrani, Hasan bin Ali, (1983), *Tuhaf al-Oqool About Aal al-Rasoul (PBUT)*, second edition, Qom, Qom seminary teachers' community.
- Ibn Faris, Ahmad, (1983), *Muojam al-Maqayis al-Logha*, first edition, Qom, Maktab al-Alaam al-Islami.
- Ibn Kathir al-Dumashqi, Abu-al-Fada Ismail bin Omar, (1986), *Al-Bedayah and Al-Nahayah*, Beirut, Dar al-Fekr.
- Ibn Manzoor, Muhammad ibn Mokarram, (1993), *Lesan al-Arab*, third edition, Beirut, Dar Sader.
- aami' Il-Ahadith 3.5 (The comprehensive library of hadiths of the Holy Prophet and Ahl al-Bayt (PBUT)), Computer Research Center of Islamic Sciences.
- Javadi Amoli, Abdullah, (2010), *Thematic interpretation of the Holy Quran: The Conduct of prophets in Quran*, Researcher: Ali Eslami, 5th edition, Qom, Isra'a.
- Javadi Amoli, Abdullah, (2010), *The literature of Perdition of loved ones*, Researcher: Mohammad Safai, first edition, Qom, Isra'a.
- Kolaini, Muhammad bin Yaqoob bin Ishaq, (1986), *Al-Kaafi*, 4th edition, Tehran, Dar al-Kotob al-Islamiah.
- Majlisi, Muhammad Baqir bin Muhammad Taqi, (1982), *Bihar al-Anwar al-Jamaa Le-Dorar The news of the pure imams*, second edition, Beirut, Dar Ihya al-Torath al-Arabi.
- Maraghi, Ahmed bin Mostafa, (n.d.), *Tafsir al-Maraghi*, first edition, Beirut, Dar Ihya al-Torath al-Arabi.

- Moravveji Tabasi, Hamid, (2017), "*The Great Jihad's Place in the Field of Culture*", Proceedings of the International Congress of Qur'an and Human Sciences, Qom, Al-Mustafa International Translation and Publishing Center.
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi, (2015), *War and Jihad in the Qur'an*, 4th edition, Qom, Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute.
- Mustafawi, Hassan, (2008), *Investigating the words of the Noble Qur'an*, 3rd edition, Beirut, Cairo and London, Dar al-Kotob Al-Elmiyah and Allameh Mustafawi's publishing center.
- Moein, Mohammad, (2007), *Farsi culture*, under the care of Azizullah Alizadeh, first edition, Tehran, Ferdous.
- Makarem Shirazi, Nasser, (1995), *Tafsir Nemuneh*, 1st edition, Tehran, Dar al-Kotob al-Islamiah.
- Moaddab, Reza, (2011), *Basics of Qur'an Interpretation*, second edition, Qom, Qom University.
- Noor al-Sirah 2: A repertoire of sources of Islamic history, Computer Research Center of Islamic Sciences
- Noor Comprehensive Commentary Collection 2.5, Computer Research Center of Islamic Sciences.
- Qaraati, Mohsen, (2004), *Tafsir Noor*, 11th edition, Tehran, Lessons from the Qur'an Cultural Center.
- Qorashi, Seyyed Ali Akbar, (1992), *Quran Dictionary*, 6th edition, Tehran, Dar Al-Kotob Al-Islamiya.
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Muhammad, (1991), *The Words of the Qur'an*, first edition, Beirut, Dar al-Qalam.
- Rezaei Esfahani, Mohammad Ali, (2013), *Logic of Qur'an Interpretation 4*, 2nd edition, Qom, Al-Mustafa International Translation and Publishing Center.
- Siyuti, Abd al-Rahman bin Abi Bakr, (1983), *Al-Dur al-Manthur in Tafsir al-Maathor*, first edition, Qom, Ayatollah Marashi Najafi library.
- Sahib, Ismail bin Abbad, (1993), *al-Muhit in al-Loghat*, first edition, Beirut, Aalam al-Kotob.
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein, (1996), *Al-Mizan In Tafsir al-Qur'an*, 5th edition, Qom, Islamic Publications Office of Qom Theological Seminary Society.
- Tabresi, Fazl bin Hassan, (1993), *Majma Al-Bayan in Tafsir al-Qur'an*, Research: Mohammad Javad Balaghi, third edition, Tehran, Nasser Khosro.
- Tousi, Muhammad bin Hassan, (n.d.), *Al-Tebyan In Tafsir al-Qur'an*, Research: Ahmed Qasir Aameli, first edition, Beirut, Dar Ehya al-Torath al-Arabi.

مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم؛ مروجی طبسی و همکاران | ۱۳۱

Tamimi Amodi, Abd Al-Wahed bin Muhammad, (1989), *Ghorar Al-Hikam and Dorar Al-Kalem (A Collections of words and wisdoms of Imam Ali (PBUH))*, second edition, Qom, Dar al-Kitab al- Islamiah.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: مروجی طبسی، حمید، رضایی اصفهانی، محمدعلی، عشریه، رحمان. (۱۳۹۹). مبانی و اصول ویژه جهاد کبیر بر پایه قرآن کریم، فصلنامه علمی سراج منیر، ۱۱(۴۰)، ۹۷-۱۳۱.

DOI: 10.22054/ajsm.2022.60544.1695

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی